

PAWEŁ JANCZULEWICZ

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk, Kraków

Czy *rówieśnik* jest wyrazem rodzimym?

1. Wprowadzenie

W ramach prasłowiańskiej deklinacji spółgłoskowej rekonstruuje się typ, w którym temat rzeczownika był rozszerzany sufiksem **-es-*. Rekonstrukcja ta ma — z jednej strony — solidne podstawy porównawcze, z drugiej — rzeczywiste poświadczenia w starszych zabytkach piśmiennictwa słowiańskiego, dialektach i językach literackich, por. psł. **nebo*, gen. sg. **nebese* (scs. *nebo*, *nebese*); pol. *niebieski*, ros. *небѣца́* ‘niebo, wyobrażana siedziba Boga’): wed. *náahas-* ‘wilgoć, chmura’, gr. *νέφος*, *νέφεος* ‘chmura’, lit. *debesis*¹ ‘ts.’ lub psł. **slovo*, gen. sg. **slovese* (scs. *slovo*, *slovese*): gr. *κλέος*, *κλέους* ‘rozgłos, sława’, wed. *śrávas-* ‘sława, reputacja’. Niewątpliwych nawiązań praindoeuropejskich w prasłowiańskim dziedzictwie leksykalnym nie ma wiele, z pewnością większa część inwentarza jest prasłowiańską innowacją (Sławski SP II: 29–31). Ślady tematów na **-es-* w językach słowiańskich zachowane są szczątkowo, zarówno w wyrazach niemotywowanych (gdzie najczęściej były wchłaniane przez neutra na **-o-*), jak i derywatach, większą produktywnością odznaczały się przede wszystkim w słoweńskim i połabskim.

W nawiązaniu do powyższego rekonstruuje się psł. **orvesьnikъ* ‘rówieśnik, równolatek; człowiek równy innemu stanowiskiem’ (por. pol. *rówieśnik*, ros., ukr. *ровѣсник*), gdzie segment **-es-* byłby śladem po niezachowanym w żadnym języku słowiańskim abstractum *†orvo*, gen. sg. *†orvese* ‘równość, jednakowość, podobność’ (Sławski SP II: 30–31).

Ostatnio A. Bańkowski (2014: 156) zakwestionował rodzimość *rówieśnika*, sugerując, że wyraz może być rutenizmem, ponieważ pierwsze jego poświadczenia (XVII w.) odnajdujemy u pisarzy lwowskich. Zdaniem badacza późna atestacja wyrazu skłania do odrzucenia hipotezy o reliktowym psł. archaizmie **orvesьnikъ*.

¹ Zmienione przez asymilację na odległość **n-b > d-b*.

W niniejszym artykule chciałbym zrewidować podstawy rekonstrukcji wyrazu, uzupełniając materiał o dane historyczne i gwarowe.

2. Stan badań

W literaturze slawistycznej rekonstrukcja psł. **orvesьnikъ* wydaje się nie budzić żadnych wątpliwości — jej podstawą jest przede wszystkim szeroki zasięg wyrazu, por. cz. dial. *rovesník* ‘człowiek równy z kimś wiekiem’, sła. *rovesník* ‘ts.; kolega’, pol. *rówieśnik*, daw. też: ‘człowiek równy stanowiskiem’, strus. *ровесникъ* ‘rówieśnik’, ros. *ровесник* ‘rówieśnik’, ros. dial. *ровесник*, *равесник* i *ровёшник* ‘człowiek równy stanowiskiem, znaczeniem; jednolatek’, ukr. *ровесник* ‘rówieśnik’, biał. *равеснік*, *равэснік*, *ровэснік* ‘ts.’. Paralelnie poświadczony jest również femininum: pol. *rówieśnica*, sła. *rovesnica*, ros. *равесница*, ukr. *ровесниця*, biał. *равэсніца* (ËSSÂ 32: 216). Aby połączyć psł. **orvesьnikъ* z rekonstrukcją psł. †*orvo*, †*orvese*, zasadne jest przyjęcie stadium pośredniego w postaci przymiotnika **orvesьnъ(jь)*, na który może wskazywać pol. *rówieśny* ‘będący z kimś w jednym wieku, mający tyle samo lat’, kasz. *rovesni* ‘ts.’ (Boryś 2005: 524), ros. dial. *ровесный* (ESUM V: 100). Większość autorów słowników etymologicznych poszczególnych języków słowiańskich zgodnie uznaje kontynuanty psł. **orvesьnikъ* za prajęzykowe dziedzictwo leksykalne (zob. Boryś 2005: 542, Machek 1968: 520; Fasmer III: 488, Černyh 1999: 117, Králik 2015: 511, ESUM V: 100, i in.).

Inne godne uwagi objaśnienia zaproponowali A. Bańkowski (2014: 156), który dopuszczał tu skrót strus. *ровьновѣсьныи* (por. ros. *равновѣсие* ‘równowaga’), oraz W.L. Awilawa, podejrzewająca złożenie z *рѡвны* ‘równy’ i *вясна* ‘wiosna’ w znaczeniu ‘rok’ (ESBM 11: 15). Pierwszą hipotezę należałoby odrzucić ze względu na brak staroruskich poświadczeń odpowiedniego przymiotnika, a ros. *равновѣсие* sklasyfikować jako dużo późniejszą kalkę łac. *aequilibrium*, która najprawdopodobniej powstała poprzez pośrednictwo niem. *Gleichgewicht*² (Fasmer III: 428). Do drugiej propozycji powrócę w dalszej części artykułu.

Psł. **orvesьnikъ* uważany jest najczęściej za wyraz o budowie archaicznej, w którym na temat nawarstwił się sufiks **-n-*, por. **orvьnъ(jь)* ‘równy, gładki, płaski’ (← †*orvъ*) oraz dalsze derywaty: **orvьnina* ‘równina, płaskie miejsce’, **orvьnati* (*sę*) ‘wyrównywać, porównywać’ i in. (ËSSÂ 32: 216–228). Jako najbliższy odpowiednik wskazuje się stprus. *arwis* ‘prawdziwy, pewny’ (stprus. przymiotnik stanowi punkt oparcia dla analizy psł. **orvь-n-*: *arwi-*), neutrum na **-es-* miałoby się zachować w awest. *ravah-* ‘wolna przestrzeń’, łac. *rūs*, *rūris* ‘wieś, posiadłość wiejska’ (Vaillant 1974: 658), śrirl. *roé* (< **rovesjā*) ‘równe pole’ (Boryś 2005: 524).

3. Historia wyrazu w polszczyźnie

W źródłach historycznych wyraz pojawia się stosunkowo późno — pierwsze poświadczenia przypadają dopiero na XVII wiek. Materiał zaczerpnąłem z kartoteki

² Podobną kalką jest pol. *równowaga* (Bańkowski 2014: 158).

„Słownika polszczyzny XVII i XVIII wieku” (KartXVII–XVIII), która stanowi wygodny punkt wyjścia do prześledzenia historii wyrazu. Część zapisów została poddana kontroli ze strony różnych wydań zabytków oraz — w miarę możliwości — pierwodruków. Po raz pierwszy *rówieśnik* odnotowany został w „Sielankach” Szymona Szymonowica z 1614 r. (*oba młodzieńcy, oba w leciech rówieśnicy*)³, paralelnie z dwoma poświadczeniami odpowiedniego femininum (*a kiedy nadobna Helenka tańczy / między rówieśnicami wszystkimi przodkuje* oraz *jest nas dwieście rówieśnic; wszystkie zażywamy / jednakich zabaw, wszystkie za krasne się mamy*). Kolejne poświadczenie odnajdujemy w późniejszym o cztery lata „Myślistwie z ogary” Jana Ostroroga⁴ (*a kiedy kto ma szczeniąt rówieśników kilka / abo kilkanaście swor*), „Sielankach nowych ruskich” Józefa Bartłomieja Zimorowica⁵ z 1663 r. (*już ani towarzystwo, ani ukochane rówieśników igraszki jemu miłe były*), „Sielankach” Jana Gawińskiego, pisanych w pierwszej połowie XVII w. (*miesiąc świecił już z gwiazdami, gdym hołdował Bachowi z spół rówieśnikami*) oraz rękopiśmiennym „Budownictwie wojennym” Józefa Naronowicza-Narońskiego z 1659 r. (*Zaczem y fortece stanowic, nie życząc Panu wielkiemu rowiesnicy ie[go] tey sławy...*)⁶. Siedemnastowieczne poświadczenia najprawdopodobniej zamyka przekaz z fraszki Adama Korczyńskiego, znany z odpisu, sporządzonego przez R. Pollaka⁷ i datowany na schyłek XVII w. (*Rowieśniczka z Babami Panna laty — wiemy — Na niebie, więc też i na ziemi toż widziemy*).

Powyższy materiał nie przeczy podejrzaniu A. Bańkowskiego o ukraińskiej proweniencji wyrazu. Autorem niezwiązanym z obszarem Rusi Czerwonej jest J. Gawiński, jednak wskazuje się, że w swojej twórczości wzorował się na sielankach Szymonowica (Krzyżanowski 1953: 303–304, Bańkowski 2014: 156). Najtrudniej powiedzieć coś o Naronowiczu-Narońskim — kartografie i matematyku, który prawdopodobnie pochodził z rodziny szlacheckiej osiadłej w Wielkim Księstwie Litewskim. Wzmianki o jego pracach kartograficznych wykonanych na obszarach Ukrainy i Dzikich Pól sugerują, że przebywał tam przed 1640 r. (Alexandrowicz 2000: 62), pierwszym rzeczywistym śladem jego działalności jest mapa dóbr miecznika koronnego Zebrzydowskiego z punktem centralnym w Piliszczynie koło Lublina (1640 r.), jednak jego dalsze prace kartograficzne dotyczą już terenów Litwy i Prus.

Przed omówieniem źródeł osiemnastowiecznych warto zatrzymać się na rzeczowniku *rowiennik* (stp. *rowiennik*), który w okresie od XIV do XIX w. poświadczony został w podobnych znaczeniach. W tekstach staropolskich wyraz ten pojawia się w znaczeniu ‘ten, który jest równy komuś’; kilkakrotnie w „Psałterzu floriańskim” (*Gospodnie, kto rowiennik tobie*) i raz w „Rozmyślaniu przemyskim” (*już stój jako masz stać jako i twoi rowiennicy*) (SStp). Znaczenie ‘mężczyzna albo chłopiec w równym lub po-

³ Tego cytatu brak w KartXVII–XVIII.

⁴ W tym samym dziele jest również poświadczony *rowiennik* (zob. niżej).

⁵ Autor ogłosił dzieło pod imieniem brata, Szymona.

⁶ Lekcja za KartXVII–XVIII.

⁷ Rękopis znajdował się w zbiorach Biblioteki Narodowej. Spłonął w 1944 roku.

dobnym wieku' jest poświadczony już od XVI w., a sam *rówieśnik* utrzymuje się w tekstach do końca XIX w. (dokumentacja w: Długosz-Kurczabowa 2008: 554).

W drugiej połowie XIX w. S. Węclewski opublikował „Sielanki i kilka innych pism polskich” Szymonowica, porównując ze sobą wcześniejsze wydania twórczości poety: zamojskie (1614), warszawskie (1778), lipskie (1837) oraz krakowskie Turowskiego (1857). Wydawca zwrócił uwagę na zastąpienie wydrukowanych w oryginale *rówieśnika* i *rówieśnicy* w wydaniu warszawskim i lipskim — prawdopodobnie bliższym ówczesnej polszczyźnie — *rówieśnikiem* i *rówieśnicą* (Węclewski 1864: 28, 33). Pewne światło na znajomość wyrazu w osiemnastowiecznej polszczyźnie rzuca również opatrzenie przez Trotza leksemu *rowieśnik* asterykiem (*słowo podeyrzane albo rzatkiego używania, do takich utarte słowa przydawane bywaią*), przy normatywnym *rowieśnik* (*der einem gleich ist am Alten, am Stande; eines gleichen; der mit einem zu gleicher Zeit gelebet hat*).

W KartXVII–XVIII wspomniane są jeszcze dwa źródła, w których odnotowano wyraz: rękopiśmienne „Najżyteczniejsze słowa polskie i niemieckie, alfabetowym porządkiem zebrane” Jana Biernackiego, datowane na 1753 r. (*Rowieśnik, gleichen Alters*), i wydane w 1998 r. (datowane na lata 1747–1756) „Diariusze i pisma różne” Hieronima Floriana Radziwiła, pochodzącego z Białej Podlaskiej (bez cytatu). O autorze pierwszego dzieła niewiele udało mi się ustalić; sam słowniczek powstał w Dreźnie.

4. Zasięg wyrazu w gwarach polskich oraz czeskich i słowackich

Pytanie o ‘rówieśnika, człowieka równego wiekiem’ znalazło się w kwestionariuszu „Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego” (dalej: OLA), do którego materiał dialektalny z terytorium Polski został zebrany z 88 miejscowości na przełomie lat 60. i 70. ubiegłego wieku. Odpowiedni tom atlasu nie został jeszcze opublikowany, poniżej przedstawiam materiał ekscerpowany z kartoteki OLA, znajdującej się w Pracowni Etymologii i Geolingwistyki Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie.

Postać *rówieśnik* odnotowano w następujących punktach⁸: 238, 247, 248 (*ruvneśnik'i*), 249, 252, 256, 257, 259–261, 264, 266, 267, 268, 273–275, 276, 281, 282, 284–287, 289, 291, 294, 295, 297, 299, 301, 304–307, 309, 310 (*rov'esńok*), 311–318, 321–326. Po nałożeniu danych na mapę okazuje się, że zasięg wyrazu tworzy stosunkowo zwarty obszar: Podlasie z wschodnią częścią gwar mazowieckich, Lubelszczyzna, Przemyskie, południowa Małopolska (zasadniczo nie wykracza poza prawy brzeg Wisły) i środkowy Śląsk⁹. Uderzająca jest konsekwencja przekazów z mieszanych dialektów z Polski Zachodniej i dawnych Prus — *rówieśnik* poświadczony został w 7 na 10 miejscowości, niekiedy nawiązując fonetyką wprost do gwar białoruskich (*rav'esńnik* — pkyt

⁸ Punkty podkreślone znajdują się na terytorium tzw. Ziemi Odzyskanych. W nawiasach przytoczono formy nieznacznie różniące się sufiksacją lub wariacjami w temacie. Siatka punktów dostępna jest pod następującym adresem: <http://ola.zrc-sazu.si/>.

⁹ W siatce punktów OLA tylko jeden punkt znajduje się na południowym Śląsku. Wyrazu tam nie odnotowano.

252 i 267). Kilkakrotnie sugerowano nierodzimym charakter wyrazu¹⁰: *ruv'ěšník (młodzi)* — pkt 295 (przy normatywnym: *ruv'enńik*); *ruv'ěšník [to teros godajo, a dovni to: s teg^uo samyg^uo roku godal'i]* — pkt 301; w punktach 256 i 273 zasygnalizowano, że postaci — odpowiednio — *ruvny* i *rovyeńnik* należy uznać za starsze. Pozostałe poświadczenia (248, 249, 256, 259–261, 281, 282) nie tworzą spójnego areału, co pozwala przypuszczać, że wyraz przenikał tam z literackiej odmiany polszczyzny. W pozostałych częściach Polski przeważnie pojawiają się różnego rodzaju derywaty od tematu **orvьn-*; najlepiej udokumentowany jest *rówiennik* (17×), *równiak* (6×) i in., albo konstrukcje opisowe, np. [*f tyx samyy latax*] — pkt 320, [*oni som jedyn roč-ńnik*] — pkt 255.

Rodzimość *rówieśnika* w literaturze etymologicznej miało potwierdzać zachowanie się w kaszubskim przymiotnika *rověsni* ‘będący z kimś w jednym wieku, mający tyle samo lat’ (Boryś 2005: 524). Wyraz ten rzeczywiście został uwzględniony w „Pomoranches Wörterbuch” w dwu postaciach: *rověsni* i *róvesni*. Pierwsza z nich została podana bez cytatu, ze znaczeniem ‘vergleichend’ oraz opatrzona komentarzem „unsicher”. Drugą przytoczono ze znaczeniem ‘gleichaltrich’ i z dokumentacją (*róvesně pŕiãacôtki*) (LPW II 149: 162). Cytat ten nie przedstawia dużej wartości dowodowej, bowiem pochodzi z utworu L. Roppla i J. Piepki „Nasž stroně. Zbiór wierszy i opowiadań kaszubskich”, będącego dziełem literackim. W świetle przedstawionej dokumentacji potraktowanie polskiego przymiotnika *rówieśny* jako derywatu wstecznego wydaje się rozwiązaniem najrozsądniejszym (Bańkowski 2014: 156) i to prawdopodobnie z polszczyzny literackiej przeniknął on do kaszubskiego utworu.

Geografia wyrazu na terenie dzisiejszej Polski dobrze koreluje z lokalizacją pierwszych poświadczeń — wyraźne ciążenie dokumentacji ku wschodowi potwierdza hipotezę o pożyczce z gwar wschodniosłowiańskich.

Dystrybucja wyrazu przedstawia się bardzo interesująco w gwarach czeskich i słowackich. Według ČJA (1: 80–81) wyraz jest notowany w gwarach wschodniolaskich (tu w wariantcie *rovesňák*, nawiązującym do formy notowanej w pkcie 310 materiałów OLA), na obszarze graniczącym ze Słowacją i na północnym skrawku dialektu wschodniomorawskiego (już w postaci *rovesnik*). Zasięg w gwarach czeskich częściowo łączy się z poświadczeniami z gwar słowackich w Czadeckiem, na Kysucach oraz górnej i środkowej Orawie. Drugim, znacznie większym areałem jest cały obszar gwar wschodniosłowackich¹¹. Dialekty zachodnio- i środkowosłowackie najwyraźniej tego wyrazu nie znają (ASJ IV 1: 361). Taka dystrybucja pozwala wysunąć przypuszczenie, że wyraz do gwar czeskich i na północ gwar środkowosłowackich przenikał z gwar małopolskich i śląskich¹², a na wschodnią Słowację — z ukraińskich (o zasięgu w gwarach ukr. zob. niżej).

¹⁰ Materiał w dalszym ciągu cytowany z kartoteki OLA.

¹¹ W AJS izoleksa wyznacza zasięg występowania sł. *rovesňik* i *moja roveň* wobec leksemu *vrstovňik* o szerszym zasięgu. Nie podano informacji, w których punktach został odnotowany *rovesňik*, a w których *moja roveň*.

¹² Przy takiej geografii można również założyć, że wyraz rozprzestrzenił się wraz z osadnictwem wołoskim.

Poświadczenia wyrazu w obu językach można datować nie wcześniej niż na XIX wiek. „Historický slovník slovenského jazyka” (HSSJ), zestawiający leksykę do końca XVIII w., wyrazu nie odnotowuje; w czeskich opracowaniach leksykograficznych pojawia się dopiero w słowniku czesko-niemieckim F. Kotta (z odesłaniem do źródeł głównie morawskich i słowackich) (Kott VII: 592).

5. Czy wsch.-słow. *po věčnik* jest derywatem od psł. †*orvo*, †*orvese*?

W źródłach wschodniosłowiańskich pierwsze poświadczenie wyrazu (*rovesnikъ jesmь*) przypada prawdopodobnie na koniec XVII w.¹³ (SRĀXI–XVII 22: 171). Pochodzi ono z przekładu czterojęzycznego tezaurusa (nowogrecko-starogrecko-łacińsko-włoskiego) Gerazyma Włacha (ngr. Γεράσιμος Βλάχος), którego autorstwo przypisuje się Sylwestrowi Miedwiediewowi¹⁴ (1641–1691). Zastanawiający jest następujący szczegół z biografii tłumacza: w 1663 r. zaczął uczęszczać do nowo otwartej szkoły S. Połockiego przy Monasterze Zaikonospasskim w Moskwie, gdzie studiował m.in. łacinę oraz język polski, co może być bezpośrednią przyczyną podania przez autorów SRĀXI–XVII polskiego odpowiednika wyrazu w haśle (ibidem). Zasięg i historia wyrazu w polszczyźnie raczej wyklucza możliwość doszukiwania się tutaj polonizmu.

Pewniejsze poświadczenie wyrazu odnajdujemy w nieco młodszym dykjonarzu Polikarpowa z 1704 r., z odesłaniem autora do innych haseł: *ravesnikъ*, *zri ravnolětije* oraz *ravesnostъ*¹⁵, *zri jedinolětije*.

Najciekawsza wydaje się dystrybucja *rówieśnika* w gwarach wschodniosłowiańskich. Z jeszcze nieopublikowanych¹⁶ materiałów OLA wynika, że wyraz znany jest praktycznie na całym terytorium zajmowanym przez gwary ukraińskie, białoruskie i rosyjskie. Trudno wskazać bardziej zwarty areał, w którym wyrazu nie odnotowano; zwracają uwagę dwa obszary z gwar północnorosyjskich (pkty 541, 542, 547–549 i sąsiadujące z nimi 576–578, 600, 602, 624), pasmo gwar na zachodniej Białorusi wzdłuż Dniepru (350, 351, 359, 369, 370, 387, 388, 392, 396), cztery punkty z centralnej Białorusi (356–368, 366) oraz cztery z ukraińskich gwar zakarpaccyckich (466, 467, 483, 484)¹⁷. Można by jeszcze wskazać punkty 407, 422, 432 i 452 z pogranicza gwar wołyńskich i podolskich, chociaż siatka punktów w tej okolicy jest nieco rzadsza.

¹³ Być może uda się przesunąć datację, kiedy ukaże się odpowiedni tom „Słownika języka ukraińskiego XVI – pierwszej połowy XVII w.”.

¹⁴ Nie udało się ustalić dokładnego charakteru źródła — prawdopodobnie tekst przekładu znany jest z odpisu, a oryginał z głosami samego Miedwiediewa zaginął (Černyševa 1984: 207).

¹⁵ Ciekawe, że postać nawiązuje do języka cerkiewnosłowiańskiego (*ra-* zamiast *ro-*).

¹⁶ Materiał rosyjski jest dostępny pod następującym adresem: <http://slavatlas.org/database.html>. W pole „№ карточки” trzeba wpisać liczbę 1807.

¹⁷ Wyraz był kartografowany w „Atlasie językowym gwar obwodu zakarpaccyckiego USRR” J.O. Dzendzelivskiego, gdzie taka dystrybucja znajduje potwierdzenie. Na obszarze między Latoricą a Tereswą pojawiają się wyłącznie postacie: *vérsnyk*, *uversnyk* i *vvérsnyk* (Dzendzelivskij 1958: mapa 52).

Oczekiwanym rozwojem psł. **orvesьnikъ*¹⁸ w języku ukraińskim byłyby postać ***ровісник*, która dotychczas nie została wskazana. Na niemal całym terytorium ukraińskim odnajdujemy formy z brakiem zwężenia w sylabie zamkniętej po zaniku jeru, odzwierciedlone w wariantach liter. *ровѣсник*. Trudno wytłumaczyć taki rozwój wychodząc od praformy **orvesьnikъ* — nie da się postulować wprowadzenia *-e-* na drodze morfologicznej, wątpliwa wydaje się również pożyczka z gwar białoruskich lub rosyjskich, jak i przenikanie do gwar wyrazu z języka literackiego, ponieważ wyraz po raz pierwszy został poświadczony w „Sielankach” Szymonowica, który — w świetle zasięgu w językach zachodniosłowiańskich — należy sklasyfikować jako rutenizm.

6. Etymologia

Brak podstaw dla rekonstrukcji psł. **orvesьnikъ* oraz odrzucenie etymologii A. Bańkowskiego jako skrócenia rzekomego strus. *rovnověsnyj* skłania do rozpatrzenia trzeciej hipotezy, zaproponowanej przez W.L. Awiławą, mianowicie złożenia wschodniosłowiańskich kontynuantów psł. **orvьnъ(jь)* i **vesna* z zanikiem sylaby wewnętrznej. Etymologia ta wydaje się mieć dwie zalety: nie stoi w sprzeczności z rozwojem *e > i* w sylabie zamkniętej w ukraińskim oraz postulowanie tego typu złożenia mogłoby tłumaczyć późną atestację wyrazu w źródłach — przejrzysta motywacja utrzymywałaby go w niższym rejestrze. Hipotezy tej jednak nie da się udowodnić.

Do przedstawionych powyżej propozycji etymologii można dodać jeszcze jedną. W części języków zachodniosłowiańskich poświadczone są formy pozwalające się sprowadzić do prapostaci **orvьnъnikъ*, por. stpol. i dial. *rowiennik*, kasz. *rovėnik*, *rovėnnik* ‘rówieśnik; ktoś dorównujący komu’ (Sychta IV: 344), głuż. *rowjenk*, *rovjenica* ‘ktoś żyjący w tym samym czasie’ (Schuster-Šewc 1985: 1239 z rekonstrukcją: **orv-en-ikъ*)¹⁹. Języki wschodniosłowiańskie tego wyrazu nie znają, udokumentowane są natomiast derywaty od psł. **vьrst(v)a*, por. ros. *сверстник* ‘rówieśnik’ (z poświadczeniami od XI w.), ukr. dial. *версник*. Gdyby założyć szerszy zasięg psł. **orvьnъnikъ*, możliwe byłoby objaśnienie wsch.-słow. *ровѣсник* jako rezultatu kontaminacji kontynuantów **orvьnъnikъ* i **(sъ)vьrstъnikъ*, a za przesłankę pozwalającą postulować szerszy zasięg **orvьnъnikъ* można by uznać poświadczone w okolicy Nowogrodu Wielkiego adi. *ровенный* ‘równy wiekiem’ (NOS: 1033), chociaż nie jest to postać jednoznaczna (możliwa derywacja od *ровень* ‘rówieśnik’).

¹⁸ Brak oczekiwanego refleksu w ukraińskim raczej nie uprawnia do rekonstrukcji **orvesnikъ*, jak czynią to autorzy ESUM. Taką postać rekonstruował Vaillant (1974: 576), odwołując się jedynie do poświadczeń derywatów od psł. **koles-* w zabytkach kanonu scs. *kolesnъ*, *kolesnica*. Brak wewnętrznej sylaby jeru w zapisach nie dowodzi, że sufiks miał postać **-n-*, bowiem żaden przekaz nie ma odpowiednio dawnej metryki; najstarsze pochodzą z Kodeksu Supraskiego (*ot kolesnicę* oraz *kolesničьnětъ*), reszta to zapisy z XII–XIV w. (por. SSJ II: 39). Warto tu wskazać wahania w ukr. *колесник* ~ *колісник* ‘kołodziej’ (OLA 8, 42–43), które sugerują, że sufiks należałoby rekonstruować w postaci **-ьn-*. Już w dwunasto- i trzynastowiecznych zabytkach ukraińskich przymiotniki na **-ьn-* derywowane od tematów na **-es-* wykazują refleks tzw. nowego jancja, np. *neběsnoje*, *slověsnoju*, *telěsnyich* (jeśli to nie zam. *tělesnyich*) (Ševel’ov 2002: 389–390).

¹⁹ W ESSÁ materiał kaszubski i górnołużycki dokumentuje prapostać **orvesьnikъ* [sic!].

7. Podsumowanie

Zgromadzony materiał nie pozwala rzetelnie ugruntować żadnej etymologii, jednak hipoteza o reliktowym przechowaniu tematu na *-es- w derywacie — moim zdaniem — nie ma wystarczających podstaw. Zasięg wyrazu wskazuje, że został on utworzony na gruncie wschodniosłowiańskim, skąd przeniknął do części gwar zachodniosłowiańskich, a późne poświadczenia sugerują jego ludowy charakter²⁰. Być może nowe światło na jego strukturę rzucą jeszcze nieopublikowane tomy odpowiednich historycznych opracowań leksykograficznych, jednak wydaje mi się, że uznanie wyrazu za nieprzejrzysty słowotwórczo jest najbezpieczniejsze.

Bibliografia

- ASJ — Atlas slovenského jazyka IV. Lexika. Časť prvá — mapy. Bratislava 1984.
- Alexandrowicz S., 2000, Pochodzenie Józefa Naronowicza-Narońskiego, twórcy topograficznej kartografii Litwy i Prus Wschodnich, *Acta Universitatis Nicolai Copernici, Bibliologia IV, Nauki humanistyczno-społeczne*, zeszyt 340, s. 61–65.
- Bańkowski A., 2014, *Etymologiczny słownik mowy polskiej*, t. III, cz. 1, Częstochowa.
- Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Černyh P.Ā., 1999, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. II, Москва.
- Černyševa M. I., 1984, Роль греческих параллелей в лексикографической практике. Отбор и подача слов греческого происхождения в Словаре русского языка XI–XVII вв., [w:] *Теория и практика русской исторической лексикографии*, ред. Г.А. Богатова, Г.Я. Романова, Москва, s. 201–210.
- ČJA — *Český jazykový atlas*, 1 díl, Praha 1992.
- Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa.
- Dzendzelivs'kyj J. O., 1958, *Лінгвістичний атлас українських народних говірів Закарпатської області УРСР*, Ужгород.
- ESUM 5 — *Етимологічний словник української мови*, т. 5, Київ 2006.
- ĖSBM 11 — *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 11, Мінск 2006.
- ĖSSĀ 32 — *Этимологический словарь славянских языков*, вып. 32, Москва 2005.
- Fasmer III — М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения* О.Н. Трубачева, т. III, Москва 1987.
- HSSJ — *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. V, Bratislava 2000.
- LPW II — F. Lorentz, *Pomoranisches Wörterbuch*. Bd. II, fortgeführt von F. Hinze, Berlin 1970.
- KartXVII–XVIII — *Kartoteka Elektronicznego słownika języka polskiego XVII i XVIII w.*
- Kott VII — *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, díl VII, Praha 1893.
- Králik Ľ., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- Krzyżanowski J., 1953, *Historia literatury polskiej od średniowiecza do XIX w.*, Warszawa.
- NOS — *Новгородский областной словарь*, Санкт-Петербург 2010.
- Machek V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- OLA 8 — *Общеславянский лингвистический атлас*, вып. 8. *Профессии и общественная жизнь*, Warszawa 2003.

²⁰ Na ludowy charakter wskazuje także kontekst stylistyczny — najwcześniej wyraz pojawia się w sielankach.

- Polikarpov F., 1704, Лексикон треязычной, сиречь речений славенских, еллиногреческих и латинских [...], Москва.
- Schuster-Šewc H., 1985, Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 16, Bautzen.
- Sławski SP II — Słownik prasłowiański, t. II, Wrocław–Warszawa etc. 1976.
- SRÂXI–XVII — Словарь русского языка XI–XVII вв., вып. 1–, Москва 1975–.
- SSJ II — Slovník jazyka staroslověnského II, K–O, Praha 1973.
- SStp — Słownik staropolski, red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Wrocław 1953–2002.
- SUMXVI–XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст., вип. 1–, Львів 1994–.
- Sychta IV — Sychta B., Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej, Wrocław etc. 1970.
- Ševel'ov Ū., 2002, Исторична фонологія української мови, Харків.
- Vaillant A., 1974, Grammaire comparée des langues slaves, t. IV, La formation des noms, Paris.
- Węclewski S., 1864, Sielanki i kilka innych pism polskich Szymona Szymonowicza, Chełmno.

Wykaz skrótów

- awest. — awestyjski
 bñr. — białoruski
 cz. — czeski
 głuż. — górnołużycki
 gr. — grecki
 dial. — dialektalny
 kasz. — kaszubski
 lit. — litewski
 liter. — literacki
 łac. — łaciński
 ngr. — nowogrecki
 pol. — polski
 psł. — prasłowiański
 ros. — rosyjski
 scs. — starocerkiewnosłowiański
 sła. — słowacki
 stpol. — staropolski
 strus. — staroruski
 śrirl. — średnioirlandzki
 ukr. — ukraiński
 wed. — wedyjski

SUMMARY

Is *rówieśnik* 'peer' a native Polish word?

Keywords: Proto-Slavic *s*-stems, etymology, language contact, loanwords

Słowa kluczowe: tematy na *-es, etymologia, kontakty językowe.

The aim of this paper is to present the history and geographical distribution of Polish *rówieśnik* 'peer' on the background of other Northern Slavic languages. Author tries to show problems with previous etymology establishing Proto-Slavic **orvesьnikъ* which, according to common opinion, goes back to an *s*-stem.